Ex. A

Jan.-maj 1962.

[12 a]

N.M:s vägledn
Utst. Kat.

TYGTRYCK FRÅN 1800-TALET

Nordiska Museet våren 1962

Tygtryckets historia under 1800-talet är en tämligen okänd företeelse. Det har tilldragit sig åtskilligt förakt, ty perioden innebar en tillbakagång för hantverket och därmed följande nedläggning av en mängd mindre manufakturer. Samtidigt övergick tygtryckningen alltmera till maskinellt utförande och koncentrerades till färre orter och större företag. Man övergår till mer och mer komplicerade maskiner och tillgodogör sig en mängd nya uppfinningar på färgteknikens och färgkemiens område.

Med denna utställning vill vi visa en del av 1800-talets rika mönsterflora. Det är en stor variation av mönstertyper, tryckteknikер och färgval. Mönstren har ofta både pregnans och uppfinningsrikedom i teckningen. De är ofta tryckta med stor skicklighet och med långt flera färger än man idag vill använda. De utställda proverna är med några få undantag anonyma. Vi vet ej från vilken fabrik eller ens från vilket land de utgått. Det är troligt att så gott som alla de maskintryckta tygerna är importerade från utlandet, främst från England, Elsass och Schweiz. Dateringen, som endast kunnat göras ungefärlig, har skett med hjälp av tillgänglig litteratur och tygtryck i klädesplagg, sydda i en modell som går att datera. Exakta dateringar kan man få i modejournalernas inklistrade varuprover eller ur vävböcker där köptyger ibland klistrats in och daterats. Dockkläderna ger endast en vag hållpunkt för dateringen, ty de har visat sig ofta vara uppsydda av äldre tyger, förmodligen tagna ur en lapplåda eller från ett förbrukat plagg.

Under 1800-talets förra del levde handtryck och maskintryck sida vid sida. Handtrycket utfördes med hjälp av stockar, i vilka mönstret skurits eller med kopparplattor där teckningen graverats. Handtrycket lämpade sig bäst till föremål med avpassat mönster såsom dukar, schalar, schaletter och näsdukar, medan metervaran lättare lät sig framställas på maskin. En mellanform förekom där konturerna trycktes med en vals och övriga färger med trästockar.

Valstryckmaskinen uppfanns 1783 av skotten Thomas Bell och användes redan 1785 i Lancashire i England. På grund av de höga kostnaderna vid valsens gravering spriddes uppfinningen till en början långsamt. Fram till omkring 1810 trycktes med valstryck endast småmönstrade, i allmänhet enfärgade tyger, s.k. mignonettes. Frankrikes förnämsta tygtryckare, Oberkampf i Jouy, införde valstrycket år 1800 och i Elsass kom det i användning 1806. Då krävde ännu graveringen av en kopparvals sex månaders arbete, men efter en uppfinning att på mekanisk väg med gravstickel gravera cylindern kunde arbetet nedbringas till sex dagar. Därmed var förutsättningen för maskintryckets spridning given. Från år 1815 tillverkades tryckvalsar vid ett gjuteri i Grandchamps i Schweiz och såldes även till utlandet.

En valstryckmaskin, som tryckte en färg utförde 40 mans arbete, en maskin, som tryckte med fyra färger ersatte 100 man. Maskinen drevs med ånga. Ett flertal förbättringar gjorde det möjligt vid 1800-talets mitt att trycka med 14 valsar samtidigt, vilket betydde 14 färger.

Stora tygtrycksfabriker växte upp. De viktigaste centra finner vi i England, Frankrike och Schweiz. I Lancashire koncentrerades engelsk bomullsindustri och tygtryck. Chintzer, d.v.s. bomullstyger med tryckt mönster och vaxad glansig yta ansågs tidigt som en engelsk specialitet och importerades rikligt till Sverige.

I Normandie, med centrum i Rouen, specialiserade man sig på enklare varor för lantbefolkningen. Tygtrycket upplevde där en blomstring under Napoleons handelsblockad mot England 1806-1813, då England inte var konkurrent på den franska marknaden. Frihandeln efter 1860 blev orsak till dess nedgång.

Staden Mulhouse i Elsass hade redan under 1700-talet varit centrum för ett kattunstryckeri, som producerade enklare metervara. Valstrycket blev

NORDISKA MUSEET BIBLIOTEKET

här särskilt välkommet. Därmed erhöll man en rikare färgsättning och kunde göra alltmer komplicerade mönster. Från Napoleons fall till fransk-tyska krigets utbrott var Elsass ledande i fransk tygtrycksframställning. Man specialiserade sig på varor för den mer krävande stadsbefolkningen.

Tygtryckningen i Schweiz var koncentrerad till kantonerna Neuchâtel och Glarus. Neuchâtels storhetstid infaller i seklets början. Över 1000 nya mönster producerades där varje år, ty så stor var efterfrågan på nyheter. Mot seklets mitt mister industrierna där sin betydelse samtidigt som man i Glarus nådde sin högsta produktion, främst av handtryckta dukar och schaletter med avpassat mönster. Den schweiziska tillverkningen var i hög grad inriktad på export. Man avsatte sina produkter i Norditalien, Preussen, Frankrike och Nordamerika men också i Indien och Afrika.

Den svenska kattunstryckningen är jämfört med utlandets liten och inte särskilt betydande. Man arbetade i små manufakturer. I kommerskollegiums årsberättelser upptas ofta endast 3 arbetare på de mindre tryckerierna; på det största upptas 1807, 54 arbetare. Manufakturer fanns på många ställen i landet med en viss koncentration till Göteborg, Borås, Stockholm och Malmö. Man tryckte kattuner och möbelsitser (chintzer) samt i mycket stor utsträckning dukar, schalar och schaletter, ofta på halvylle. Fram till 1861 tycks hela tillverkningen i landet utförts för hand, vilket naturligtvis underlättade en marknad för de utländska produkterna.

1861 skaffades nämligen den första mekaniska tryckmaskinen till Mölnlycke fabriker och den torde ha varit den första i landet. Fabriken hade tidigare haft spinneri, väveri och ett blygsamt handtryckeri. 1863 tog produktionen av tryckta tyger fart, främst sitser, vars värde då var högre än någon annan vid fabriken framställd produkt. Valstrycksförfarandet finns dock beskrivet på svenska sedan år 1845 i en handbok för fabrikanter och hantverkare av P. C. Almström.

Mönstren under 1800-talet följer i stort sett vissa moder. I början av seklet hade man mycket småmönstrade enfärgade tygtryck till klänningar medan stormönstrade handtryck användes i inredningen. Persiska mönsterformer trycktes i alla skalor och på ylle, siden och bomull till dräkt och inredning. Omkring 1805 tillverkades i England chintzer med gotiserande mönster och märkvärdigt tredimensionella blommor. På 20-talet rändas ytan ofta i tämligen breda partier som mjukas upp av blommor och ornament. Omkring 1830 finner vi en mängd klänningsmönster i bomull eller ylle med vertikala våglinjer i schatterande färger.

1830-40-talens möbelchintzer kännetecknas ofta av ett övre och ett undre mönsterskikt där ett kraftigare mönster avtecknar sig mot en svag randning eller lätt skuggmönster. Under 40-60-talen trycktes ljuva blommönster på skir linong att användas till klänningar. Under samma tid var modefärgen violett och de violetta mönstren förstärktes ofta av en svart kontur. Rosor på ljus eller mörk botten blir allt vanligare i inredningstyger. Med nyrokokon blir mönsterfloran tät och yppig. Ornament och blommor framträder i klar relief.

Det var mot denna tredimensionalism och naturalism i den industrialiserade mönsterframställningen som William Morris gick till storms. I sina tapet- och tygtryckmönster, som utfördes som handtryck, genomförde han en stilisering av naturelement med betoning av det ytmässiga. En liten djupverkan erhåller han ofta genom att lägga ett bottenmönster i liten skala bakom ett kraftigare ytmönster, men han slår aldrig med sin teckning hål i ytan eller bygger upp en reliefeffekt. Hans arbete är grunden till den moderna utvecklingen. Hans verksamhet inföll från början av 1860-talet till mitten av 90-talet, men det är först kring sekelskiftet 1900 han i Sverige verkar som inspirerande faktor.

Oberörd av Morris verksamhet pågick maskintryckning under 1880- och 90-talen på allt grövre och sämre material. Mönstren utarmas och färgäktheten är ringa. Med jugendstilen upplever man en renässans, som för Sveriges del faller inom ramen för 1900-talet.

Litteratur och källor:

Almström, P. O., Kemisk Teknologi, en handbok för fabrikanter och handtverkare I-II, Stockholm 1844-45.
Billum, K., Färg och fiber, Stockholm 1954.
CIBA Rundschau, nr. 28, 97, 135, 147 samt 1961:1.
Connoisseur, 1957 (apr., maj, okt.) 1958 (mars, juni) 1959 (febr.), artiklar av Peter Floud och Barbara Morris.
English Printed Textiles, London 1960.
Hantverkets bok, Textil II, Stockholm 1940.
Henschen-Ingvar, I., De ryska tröjorna. Fataburen 1953.
Kommerskollegie arkiv. Årsberättelse för fabriker m. m.
Loan Exhibition of English Chintz, Victoria & Albert Museum, katalog, London 1960.
Mölnlycke Väfveri Aktiebolag 100 år, Göteborg 1949.

Utställningen har ordnats av intendent Elisabet Stavenow och fru Inger Hålling-Johansson. Vi tackar fil. dr Ingegerd Henschen-Ingvar för vänligt intresse och råd vid dateringar.